

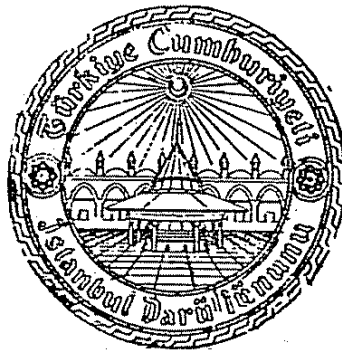
Beşinci Sene

Yirmibirinci Sayı

DARÜLFÜNUN
İLÂHÎYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

TARİHÎ, İCTİMAÎ, DİNÎ, FELSEFÎ

Kânunuevvel — 1931

İSTANBUL
Bürhanettin Matbaası
1 9 3 1

İslâm menabiinde Şamanlık

«Sümeniye» veya «Şemeniye»

İslâm muhitinde yazılan eserlerde kadim dinler hakkındaki malûmat pek karışıktır. Şamanlık, sabilik, mecusilik, budilik gibi dinler daima birbirine karıştırılmıştır.

İslâmda fikri hareket başladığı zamanlarda sabilerden, ve mecusilerden yaşayanlar ve bu dine sâlik olanlar mevcut olduğu ve bunlardan bir çok müellifler yetiştiği halde bu dinlerin tarihi seyri hakkında hiç bir eserde kâfi malumat verilmemiştir. Keza Cengiz han orduları İslâm ülkelerini istilâ ettiği zaman bunlar içinde şamanlığa ve budiliğe salık olanlar mevcuttu. Ancak bunların dinlerini tetkik etmek İslâm muharrirlerinde canlı bir alâka uyandırmamıştır.

İhtimalki bu mevzular hakkında ihtiyaç duyulduğu zamanlarda kâfi malûmatı havi eserler yazılmıştı. lâkin bunlar bize kadar gelmemiştir. “Ebureyhanı biruni,, nın Avrupada tabedilmiş olan iki eseri, «kitabı malilhint» ile «Asarı bakiye»-si [1] içinde dağınık bir surette görülen malûmat bu dinler hakkında bize diğerlerinden daha müfit fikirler vermektedir. bilhassa şamanlık hakkında bu zattan başka bize malûmat veren müellif yok gibidir. Bu mekaledе dinlere dair eser

[1] Ebureyhanın asıl ismi Mehmet, babası Ahmettir. Hicri 362de doğmuştur. Harezmi ve biruni diye meşhurdur. Yüzden fazla eseri vardır. Eserlerinden birkaç risale kütüphane köşelerinde kalmış ve yalnız ikisi Avrupada basılmıştır. Bu zat kendi ifadesile maninin ve zerdüşün eserlerini kâmilten okuduğu ve umumiyetle dinler hakkında tetkikatta bulunduğu için bize en kıymetli malûmatı vermeğe selâhiyettar bir âlimdi. maalesef eserler zayıdır. Yalnız nucuma dair yazdığı Asarı bakiyesinde ve Hind ahvaline dair yazdığı eserde münasebetler düşürerek serpiştirdiği fikirlerinden istifade edebiliyoruz.

yazan bir kaç müellifin ve bilhassa Ebureyhanın şamanlığa dair verdiği haberler ve diğer kadim dinlerle şamanlık hakkında yaptığı, kısa mükayeseler nakledilecektir. Lâkin bundan evvel bir meselenin halli karşısındayız.

Bu menbaların bir kısmında din olarak “şamanlık,, tabiri geçmiyor. Yalnız Ebureyhanın eserlerinde bu tabir arebî hattın muktaziyatına uyarak kısa hecalarla, «şemeniye» şeklinde yazılmaktadır. Diğer menbalarda ise bunun yerine «sümeniye» tabirini görüyoruz.

Şurası- gariptir ki “sümeniye,, dini mevzuu bahsedilen eserlerde bu dinin şemeniyeden, daha doğrusu şamaniye ve şamanlıktan ibaret olduğunu hiç bir müellif farketmiş değildir. Bunlar bu tabirin ifade ettiği mananın ne olduğunu anlamak ihtiyacını duymamış gibidirler.

Avrupa müsteşrikleri de bu hususu tetkik etmemişler ve zahiri ifadelere aldanarak “sümeniye,, tabirile “budilik, dininin ifade edildiğini zannetmişlerdir, ezcümle “Bartült,, ibni Nedimin fihrist,, namındaki eserinde şu: “kadim zamanda ve islâmdan evvel maveraünnehir halkının çoğu sümeniye dininde idiler [fihrist s. 345] fıkrasını “maveraünnehirin,, ekseriyeti halkı bodilik dinine salık idiler,, şeklinde tercüme etmiştir. [Türkiyatı mecmuası cilt 1 s. 56] Bartült, bu satırlarda çinlilerin, dinleri birbirine karıştırdıklarını söylediği halde kendisi aynı hataya düşmâş ve sümeniyei sadece budilik zannetmiştir.

Bu tabir ötedenberi ilmi müesseselerde ve medreselerde okunan “şerhi mevakıf,, ve “makasit,, gibi kitaplara girdiği halde âlimler ve bu kitapları okutanlar, bunlara şerhler ve haşiyeler yazanlar ve hatta bu mevzulara dair eserler vücade getirenler bunun ne olduğunu tasrih etmemişler ve kılışe halinde yanlış bir fikri tekrarlayıp durmuşlardır.

Bu hususta Teftazani devrinden itibaren gelen alimlerin bütün malumatı şerhi mevakıftaki şu fıkradır:

Şumeniye, sumenata mensuptur. Bunlar Abedei evsan-

dandırlar ve tenasuha kaildirler, histen başka ilim yolu yoktur, derler (eski amire tabı S. 49).

Mevakıfte bunların istidlâl ve istintacı kabul etmemelerine ve havastan başka hiç bir şeyin ilim ifade etmediğine dair mantık çerçivesi içindeki münakaşalar tafsıl ve tenkit edildiği halde din ve itikat hususunda şu yukarıki fıkradan başkaca hiç bir malumat verilmeyor.

Teftazaniye takaddüm eden iki üç asırdede hal ve vaziyet buna yakındır. Onu takip eden devirlerde ise onun ve muasırı “seyyid,,in verdiği mahut fıkra haricinde bu mevzua hiç bir kelime ilâve edilmemiştir.

“Keşşafı istilahatilfünun,, de şu malumatı görüyoruz:

Sümeniye sumenata mensup demektir. Bunlar putlara taparlar ve tenasühe kaildirler. havastan başka ilim için yol yoktur derler.»

Kamus şarihi bunların hindistanda bir taife olduğunu dehri, hulul ve tenasüh mezhebinde olduklarını sumenat nam beldeye mensup olduklarını kayt etmektedirler.

Sumenat “Bürhani kati,,in verdiği malumata göre hindistanda keçirat memleketinde meşhur bir puthanedir. Mahmut gaznevî olmemaaliki feth eyledikte anı dahi hedm ve tahrip eyledi ve menat dedikleri sanemki garaipden idi onda olur idi keferi hint beyinlerinde begayet mutekat ve muhterem idi.

İbni nedim“fihrist,,de diyorki Horasanlı bir zatın horasanın kadimdeki ahbarına ve müahhar devirde zuhur eden ahvaline dair telif etmiş olduğu eserini kendi elile yazdığı nüshadan okudum.

Bu kitap düstura benzeyen bir cüz idi orada diyorki sümeniye'nin peygamberi budaseftir maveraünnehir ehalesinin çoğu islâmdan evvel ve daha kadim zamanlarda bu mezhepte idi. Sümniye, sümeni'ye mensup manasınadır. Bunlar dünyanın bütün insanlarından ve bütün dinlerin saliklerinden daha cömertdirler. Çünkü bunların peygamberleri budasef kendilerine, insanlara itikat edipte işlememesi yakışmayan

ve helal olmayan şeylerin en büyüğü bütün işlerde (hayır) demektir. Bunlar sözlerinde ve işlerinde bu tarzda hareket ederler. onlara göre hayır demek şeytan işidir onların mezhebi ise şeytanı def etmektir. S. 345

İbni Nedim Çin dininden bahs ederken bir yerde hristiyan bir misyonerdan naklen halkın çoğunun seneviye ve sümeniye mezhebinden olduğunu kayıt ettiği halde bahsın sonunda da imparatorun ve ricalin dinlerinin seneviye ve sümeniye olduğunu kayıt etmektedir. Aynı eserde hint dinlerinden ve (buda) dan bahs ederken budasefin hintlilere allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu zikr etmektedir. (s. 346 ve müteakip).

Bu üç fıkradan birincisi şamanlığa, ikincisi konfüçyüs dinine, üçüncüsü Budiliye tekabül eder.

Ebu zeydibelhî "kitabülbed'i vettarih,,de hint dinlerini başlıca iki asla irca ediyor. Bunların biri sümeniye diğeri berahimedir. sümeniye (diğer nüshada şemeniye yazılmıştır) muattıla denilen mezheptir diyor (s. 9 cilt 4) ebu zeydibelhiye göre muattıla muhtelif namlarla anılır melahide, dehriye zenadika, mühmele batıniye gibi. bunlarda uluhiyet fikri yoktur. Diğer bir yerde diyorki: sümeniye iki fırkadır bir fırkası büddün gönderilmiş peygamber olduğuna inanırlar diğer fırka büddün insanlara o surette görünmüş olan allahın kendisi olduğuna itikat ederler (s. 19).

Aynı müellif Çin halkının dinlerini izah ederken bunların kâmilten seneviye ve sümeniye olduğunu kayıt ettikten sonra sümeniye kelemesini ibare arasında kâhinler manasına kullanıyor s. 21. Keza Türk dinlerinden bahs ederken kırgızlarda hristiyanlık ile sümeniye dini bulunduğunu kayıt etmekte ve ayrıca kırgızların ise putlara, göğe, güneşe tapıklarını kayıt etmektedir. [s. 22] sonra seneviye dinlerinden bahs ederken sümeniyeyide bu dinlerden saymaktadır. s. 24.

Bu iki müelliften nakl ettiğimiz fıkralar bir takım işaretleri mütezammin olmakla beraber açıkca şunu ifade ediyor:

islâm muhîtinde sümeniye adile anılan din “Buda,, dininden başka bir şey değildir.

Lakin ibni Nedim ile ebu zeytten, hint, Çin ve Türk dinleri hakkında daha ziyade sahibi salâhiyet olan ve senelerce şarkta bu dinleri tetkike vakfı hayat eden Ebureyhanı biruni bizi şu yukarıda vasıl olduğumuz neticeden daha sağlam bir hakikata sevk etmektedir.

Evvela bu zat diğerlerinin sümeniye diye kayıt ettikleri kelemeyi şemeniye diye zabt ediyor. Sonra diyorki: bu, budasefin hurucundan, dinlerin ve şeriatların zuhurundan evvelki en kadim dindir. İnsanlar dinlerin zuhurundan evvel kürei arzın canibi şarkisinde otururlardı. Şemenilik bunların dinidir. bunlar (abedei evsandırlar) putlara taparlar ve bunların bakayası hintte, çinde dokuzguzlarda bu güne kadar mevcuttur. Horasan halkı bunlara şemenan derler. Hinde muttasıl olan horasan hududunda el'an bunların eserleri putlarının baharları ve ferharları meydandadır. Bunlar dehrin kıdemine ve tenasühü ervaha kaildirler [asarı bakiye.s 206].

Bu sözler şemeniyenin buda dininden evvel mevcut olan şamanlıktan ibaret olduğunu gayet kat'i ve sarih olarak ifade etmektedir.

Biruni, ilk peygamberin hintte çıkan budasef olduğunu, sonra diğer sahifede budaseften evvelki dinin şamanlık olduğunu, diğer bir yerde budasefin hürmüsden ibaret olduğuna kail olanlar bulunduğunu kayıt eder. Burada Buda kelimesini Budasef şeklinde yazdığı halde maninin şaburkan namındaki kitabından nakl ettiği ibarede (s. 207) hint biladında çıkan peygamberi büd şeklinde kayıt etmiştir. Lakin ibni Nedimin yukarıda tercüme edilen fıkrası büd ile budasefin birbirine yabancı olmadığını göstermektedir. Biruninin mani kitabında kelemeyi büd şeklinde görmüş olması bu şekilde tesbite sebep olabilir. Yoksa budasef, buzasef veya budasep kelemesinin bodayı ifade ettiğinde şüphe yoktur. Mösyö Bartült dahi orta asyada hiristiyanlık makalesinde ibni Ne-

dime tebean budaseften buda anlaşılmalıdır diyor. [Türkiyat mecmuası sayı 1 s. 55.]

Acaba Biruninin şemeniye diye kaydettiği kelime ile diğer menbalarda sümeniye şeklinde zaptedilen kelimenin medulları ayrı ayrı şeyler midir. Lâkin böyle bir fikre zâhip olmak için hiç bir sebep yoktur. Çünkü bu eserlerin bir kısmında nusha şemeniyedir. ibni Nedîm s. 16 not 11, kitabülbedi vettarih c. 4 s. 9,. Bundan başka eski eserlerde kelimeler çok defa noktasız yazılır ve çok defa müstensihler tarafından tahrif olunurdu. Şemeniye kelimesindeki “ş harfinin üzerinde noktaları ötüre zannederek kelimeyi sümeniye okumaktan daha basit bir şey yoktur. Sonra Mahmut sebüktetin devrinden itibaren “sümenat,,ın şöhreti sümeniye için hiç bir kaide ve kıyasa tabi olmiyarak sumenatın nisbeti olduğu zannını tevhit etmiştir. Eğer sümenatın budiliğe ait bir put olduğu sabit olursa o zaman islâm muhitinde sümeniye kelimesinden hem budilik hem şamanlık anlaşıldığı veya bodilik ile şamanlık birbirine karıştırıldığı için bunların her ikisine birden sümeniye namı verilmesi hususundaki itiyat nazarı dikkate alınarak sümeniye’nin sümenata nisbetinde bir hissei hakikat görülebilirdi. Halbuki sümenatta meşhur ve cesim putun hindülerin “Siva,, namına rekzettikleri hakkındaki malûmat daha kuvvetlidir. Öyle görülmüyorki budilik müslümanların Hindi tanıdıkları devirde Hintten ihraç edilerek şamanlar arasına iltica etmiş ve onunla karışmış bir halde bulunduğu için her ikisinin aynı nam altında anılmasına sebep olmuştur. Fakat kelimenin aslı sümenata mensup demek değil doğrudan doğruya şamanlığa mensup demektir. Nitekim biruninin, Horasanlıların bunlara şemenan dediklerini kaydetmesi bu fikri teyit etmektedir. Şemen kelimesi, Bürhan katia göre putperest ve abedei esnam demektir ve şemenan bunun cemidir. Kamusu arebide şanem kelimesi şemenden müarreptir ve müşriklerin taptıkları put demektir, deniliyor. Dümezilin

tarihi edyanında şaman Mongolca olarak geçer. [s. 238] Dökininin tarihinde Çinlilerin bu kelimeyi Sammen yahut şamen teleffuz ettiklerini kaydettiği gibi [t. cilt 2 s.39] Sibirya tonguzlarının şaman veya saman dediklerini zikreder [s.50]

Ziya bey Kök Alp ise büsbütün ayrı bir fikir dermeyer etmektedir: Diyorki eski türkler sihirbazlara kam derlerdi Tibetliler bu kelimeyi kaman şekline soktular. Avrupalılarda şaman kılığını verdiler (Türk medeniyeti tarihi s, 95).

Halbuki bu mütâleaların hiç birine mahal yoktur, Ebureyhan şamanlığın bütün dinlerin zuhurundan evvel mevcut olduğunu ve şemenilik namile anıldığını kayt ve Horasan halkının bu tabiri kadimen kullandıklarını ifade etmektedir.

Bu ismi türklerin dinine farsilerin koymuş olması ihtimali de yoktur. Kelimenin kıdemi bu ihtimale manidir. Binaenaleyh türklerin içinde doğmuş Hint, Çin ve Türk dinlerini dikkatle tetkik etmiş olan Ebureyhanın beyanatına istinaden kelimenin halis Türkçe ve İranla kadimen alış veriş etmiş olan garp türklerinin lehçesinden olduğu neticesine vasil olmuş bulunuyoruz. Kelimenin Farisilere türklerden geçmiş olması sabit olunca yine Türkler arasında doğmuş ve âlemşumul bir lisanci olan kamus sahibi de bu kelimenin araplara sanem şeklinde geçmiş olduğunu kaydetmesinin ehemmiyeti tamamen anlaşılır. Araplarda puta verilen ismin şarktan, Türklerden gelmesi sanem perestlik dini kadiminin menşeiini göstermek itibarile de calibi dikkattir.

Bu nokta birutinin dinlerin zuhurundan evvel yer yüzündeki insanlar şarkta otururlardı ve bunlar Şamani dinine mensup idiler tarzındaki iddiasine bihakkin delil teşkil etmektedir,

Biruni Şamanların Hinde muttasıl olan Horasan hududundaki eserlerinden ve putlarının baharları ve ferharlarından da bahsetmektedir. Türklerin dini mevzuubahsolan yerlerde meselâ "kitabulbedi vettarih,, sumeniyeinin ibadet için putlarına mahsus ferharlları vardır. [S. 19] ve sair eser-

lerde bahar ve ferhar kelimelerini görüyoruz. Burhanı katı bahar Çin ikliminde bir puthane ve Türkistanda bir ateşgededir. But ve sanem manasınada gelir, Ferhar Türkistanda hata ile kâşgar arasında bir şehirdir. Halkı hüsnü sabahat ile meşhurdur ve bir puthane ismidir diyor.

Divanilügatitürkdeyse Türklerin ilk müslümanlık devrinde uygurlar üzerine yaptıkları bir akını tasvir eden şöyle bir beyit görüyoruz:

Gelengiz leyu aktımız, Kendler uza çıktımız,
Furhan efin yıktımız, Burhan uza sıktımız.

Yani:

Selgibi aktık, Şehirler üzerine çıktık
Put evini yıktık Ve put üzerine tersledik [se. 8861].

Bu beyitte furhan ve Burhan kelimeleri put veya putlar manasına geçmektedir. Divanilügatta burhan sanemdir. Bezri Burhan dümyedir deniliyor. (S. 364 cilt, 1) dumye arapçada mermerden yontulmuş veya işlenmiş puta denir: İbnimühen-na nakşın Türkçesi bezir olduğunu kaydetmektedir. Bu kelime Türklerde sanatkârane işlenmiş putlar bulunduğunu ifade etmekle beraber bahar ve ferhar kelimeleri hakkında burhanı katın verdiği malûmat bu kelimelerin Türklere has olduğunu göstermektedir. İhtimalki yukarki beyitte ferhan ferhardan ibarettir. Eğer mütalea tahakkuk ederse bu iki kelimenin araplara ve acemlere şemen kelimesi gibi Türklere geçmiştir olur.

Put kelimeside aynı talia mashar olmaktadır.

Mahmut kâşgari farislerin ve arapların bir çok kelimeleri Türkçeden aldıklarını kaydetmektedir. Diyorki bizim tavıl dediğimize araplarda tabıl derler. Ben tabıl kelimesini Türklerin en saf ve halislerinden ve uzak yerlerde işittim.

Arapların semin kelimeside Türklerde aynı manaya gelen semiz kelimesine muvafıktır. keza yelma kelimesini farisiler Türkten almışlardır ve yelme demişlerdir. Sonra arap fürsten almış vehayi kafe teptil ederek yelmak demişlerdir.

Nasılki kende kelimesini Türklerden alup hendek ve yara kelimesini alarak yarek demişlerdir. [1] hiç kimse Türkler bu kelimeleri fursten almıştır diyemezler zira ben bunları Türklerin en uzak sınırlarından ve hiç kimse ile karışmamış olan Türklerden işittim. Aynı zamanda bu kelimelerin türkçe oldukları kullandıkları manadan da anlaşılmaktadır. Çünkü bunlarda Türk Ananelerinin birer hatırası vardır. [Divanilügatı Türk, tabil ve yelma maddeleri ve cilt 3 S. 26] şu halde şemen put gibi kelimelerin asıllarını araştırırken emniyetle hareket etmemize sebep var demektir.

Arabi kamusta “bud,, kelimesi farisi olan büt lafzından müarreptir, buthaneye de denir, denilmektedir. Şehristani “milel ve nihâl,,de büt şahsı insanı, ibni Nedim fihristte surettir diyorlar. Mahmut Kaşgariye göre Türkçede insanın boyuna suret ve endamına buz denir, uzun buzlu kişi uzun boylu adam demektir. [Cilt 3 sahife 86]

Edyan mütehassıslarının budde verdikleri mâna Mahmuti Kaşgarinin izahına tamamen uymaktadır. Zal ile dal harflerinin ise Türkçede ked ve kez [divan sahife 270.] Hizmet hidmet, budasef, buzasef kelimelerinde olduğu gibi biribirinin yerine geçtikleri malûmdur.

Keza Mahmut Kaşgari büyük ailelere mensup çocukların alınlarına astıkları kıymetli büyük firuze taşına da Türklerin put dediklerini anlatıyor, kız¹but örüdü fiz put takındı demektir diyor. [Cilt 3 S. 85].

Öyle görünüyor ki Türklerde but ve buz kelimelerindeki mâna karabeti bu kelimelerin diğer lisanlara bud ve but şeklinde her iki mâna ile geçmiştir. Eğer bu mutalâa tahakkuk ederse Buda kelimesinin halline ve menşesine doğru da bir adım atılmış olacaktır. Çünkü buda bir şahıs ismi değildir, Şakmoniye ve hatta ondan evvel ve muhakkak ondan sonra birçok kimselere verilmiş bir ünvan ve arap men-

[1]Yarek=bilezik, yelme, palto demektir.Galba kadınların yeldirmesi bundan gelir.

balârının müttetikan beyan ettiklerine göre Peygamber veya Allah timsallerine ve putlara verilen bir isimdir. Bu takdirde ise sümeniye'nin Peygamberi budasefdir fikrasından daha başka türlü mânâ anlıyabileceğiz ve bu tabirden bazan bu dilik, bazan şamanlık anlaşılmasındaki sebebi daha yakından anlamış olacağız.

İhtimal ki bulundukları muhit ve yaşadıkları asır itibarile budiliği ve şamanlığı daha yakından bilmeleri lâzımgelen ve ekserisi Belhli, harizemli, Horasanlı ve maveraunnehirli olan kadim, edyan âlimlerinin budilikle şamanlığı sümeniye namı altında birleştirerek mütalâa etmelerinin bir sebebi de budur.

Bu fikirler neticesinde muhakkak olarak vâsıl olduğumuz netice şudur ki sümeniye kelimesinin aslı tam mânasile şamanlığı ifade etmek üzere şemeniyedir ve şemeni kelimesi lafzan ve manen «şamani» kelimesinin aynidir.

İslâm âlimlerinin Ortaasyayı tanıdıkları devirde Budilik ikiye ayrılmıştı. Şimal budiliği veya tibe budiliği namını alan kısım budilik esaslarından birçoklarını feda etmek, daha doğrusu şamanlık dini içinde fani olmak suretile Türkler içine girebilmiş ve bu suretle kendi mahiyetini tanınmıyacak bir surette değiştirmek zaruretinde kalmıştı. Budiliğin bu şekli tamamen şamanlığın tesiri altında yaşıyordu. İşte bundan dolayı edyana dair eser yazan birçok âlimler budilikle şamanlığı karıştırmış ve her ikisini birşey zannedecek şekilde sümeniye veya şemeniye namı altında mütalâa etmişlerdir.

Netekim bu tarzda hareket eden müelliflere hak verecek sebeplerin birini Dökininin tarihinde de görüyoruz. Dökinini diyor ki:

Milâdi İsanın altmış beşinci senesinde bu hint dini Çine girdiği vakıt Samaniler oraya fo (buda) nın bir eserini getirerek Çinceye terceme ettiler. Bu eser zamanımıza kadar muhafaza olunmuştur. Bu kitapta en şayanı dikkat olan şeyler hulâsaten şunlardır:

Pederini, validesini bütün akraba ve taallûkatını terk ile yalnız nefsinı öğrenmek ile işigal eden ve fenafillah dinini kabul eden kimseye samani tesmiye olunur. (Hüseyin Cahit Bey tercümesi cilt 2 S. 39.)

Dökini sonra diyor ki fakat tataristanda bu din pek ziyade değişmiştir. Sibiryâ tonguzlarında hiç tanınmıyacak bir hale gelmiştir. Halbuki onlarda hâlâ şamanlar yahut samaniler vardır. Bu barbar kavimler (!) nezdinde bu file-zoflar birer sihirbazdan başka birşey değildirler. (S. 50)

Dökini dahi budanın kitabında bahsolunan samanilerle şamanları karıştırmıştır ve vaziyete göre hakkı vardır.

Sümeniye kelimesinin veçhi tesmiyesinin, biri de buda rahiplerine samani denilmesinden neş'et edebilir. Lâkin saman kelimesinin de şaman suretinde telaffuz edildiğini aynı eserin mühim bir notunda görüyoruz.

Bunun hakkında söz budanın mevzubahs eserindeki kelimenin dikkatle tahliline bağliıdır. Ancak bu suretle mesele yine halledilmiş olmaz. Çünkü bu ihtimal kabul edildiği taktirde kelimenin semeniye, şeklinde okunması lâzım gelirdi. Halbuki kelime bilumum eserlerin sarahatine binaen hiç bir kaideye uymayarak sümenate mensup zannedilmiş ve sinin zammile (sümeniye) okunmuştur.

Fazla olarak ebureyhanın şemeniye'nin buda dininden evvel mevcudiyetine dair sarahatı ve kendinden evvel Horasanda bu kelimenin şemeni şeklinde kullanıldığına dair ifadesi bütün ihtimalleri selbetmektedir.

Bu izahata nazaran islam muhitinde yazılan eserlerde şemeniye veya sumeniye kelimelerini gürdüğümüz zaman bunlardan ne anlamalıyız?

Katiyetle söyleye bilirizki bunlardan sümenat veya siva mezhebini veya her hangi bir Hint dinini anlamak tamamen yanlış bir şey olur. keza herhangi bir Çin dinini veya konfoçiyüs dinini anlamakta yanlıştır. Budiliği anlamakta böyle. Şu kadarki şimal budilki şamanlık akide-

lerine karışmış olduğu için bu kelimenin medlulu dahiline kirebilir.

Aynı zamanda biz müellifin malumatını ve ifade etmek istediği fikri hesaba almak mecburiyetindeyiz. Müellifler ise çok zaman bu kelime ile şimal bu diliğini ifade etmişlerdir. Çünkü onlar umumiyetle Seylan adasını dini merkez ittihaz eden cenup budilği ile tanışmamışlardır.

Şu halde bu mesele muvacehesinde daima bu noklayı nazarı dikkate almak mecburiyetindeyiz. Oda müellifin verdiği malumatın tebit budilğine veya doğrudan şamanlığa ait olduğunu fark etmek ve verilen malumatın kıymetini ona göre tayin etmektir.

*
**

Sümeniye dini denildiği zaman bu tabirden anlaşılması lâzımgelen mânayı tesbit ettikten sonra bu din hakkında ve bununla diğer dinlerin karşılaştırılması hususunda arapça menbaların verdikleri malûmatın tetkikine geçebiliriz.

Bahse ebureyhanın yukarıda kısmen naklettiğimiz sözünü aynen tercüme ile başlayacağız. Çünkü bu kıymetli âlimin verdiği malûmat ötedenberi zihnimize yerleşmiş ilmî telâki edilen an'aneleri sarsacak mahiyette şümullü ve mühimdir.

Öyle anlaşılıyor ki ebureyhan beşeriyetin mehdi olmak üzere Hindistanı değil kürei arzın Şark canibini yani Türk ülkesini kabul etmektedir. İfadesinden insanların en eski devirlerde dinlerin zuhurundan evvel burada oturdukları ve buradan intişar ettikleri anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bunların yüksek bir medeniyete vâsıl olmuş oldukları da gösterilmektedir. Bunların daha o zamanlar kürrei arzın yuvarlak ve gayri mütenahi Halâ içinde devrettiğini ve milyonca senelik ömre malik bulunduğu fikrine yükselmiş oldukları gösterilmektedir. Din itibarile de bütün dinlere tekaddüm

ettikleri ve binaenaleyh maneviyat sahasında diğer milletlerden ileri gittikleri zikredilmektedir.

Ebureyhan diyor ki: insanlar şeriatlerin zuhurundan ve Buzasefin (budanın) hurucundan evvel şamani idiler ve kürei arzın canibi şarkisinde otururlardı. Bunlar (abedei evsan) putlara tapanlardır. Bugün bunların bakayas Hintte, Çinde, Dokuzguzlarda mevcuttur.

Horasanlılar bunlara (şemenan) namını verirler. Bunların eserleri ve putlara mahsus baharları ve ferharları Hinde muttasıl olan Horasan sınırlarında görülmektedir.

Bunlar dehrin kadim olduğuna ve tenasuhu ervaha ve gayri mütenahi hala içinde feleğin yuvarlanıp gittiğine kaildirler. Bunun için felek müstetir olarak hareket eder. Zira müdevver olan birşey itilince deveran ederek nüzul ederler. Bunların bir kısmı âlemin hâdis olduğuna kaildirler, lâkin onun bir milyon sene müddeti olduğuna ve bu müddetin dört parçaya ayrıldığına inanırlar ve bunların birincisi 400,000 senedir. Bu hayir ve salâh zamanıdır. Bu zamanın 3457 senesi geçmiştir derler. ilâh. (Asarulbakiye anilkurunülhaliye S. 206).

Bu müellif "tahkiki malil hind,,namındaki kitabında dinler arasında nefret ve mübayeneti izah ederken diyor ki :

Şemeniye diye maruf olan dini fırka bütün dinlerden ziyade berahimeya karşı buğz ve adavet hususunda şedit oldukları halde Hinde (yani Hind dinine) diğerlerinden ziyade yakındır. Kadim zamanda Horasan, Faris, Irak ve Şam hududuna kadar Musul, kâmilin şamani dininde idiler. Nihayet Azerbaycanda Zerdüş doğup Belhte Mecusiliğe davete başlayınca bu davet keştasep nezdinde revaç buldu ve Keştasepin oğlu İsfendiyar şark ve garp ülkelerine cebren ve sulhen bu dini neşretmeğe başladı ve Çinden itibaren Ruma kadar ateş evleri yaptırdı. Bu vaziyetten sonra Kesralar Faris ve Irak kıtalarını kendi milletleri "dinleri,, için tasfiye ettiler, Şamanlık kâmilin buralardan Belhın şark

taraflarına çıkarıldı ve Mecusilik bugüne kadar Hindistanda kaldı. Hintliler buna Muğ dini derler. Bu hareket Hintlilere Horasan kenarlarından giren münaferefin başlangıcı oldu.

Bu, Fürs devletinin inkırazına ve müslumanların istilâsına kadar devam etti (S 10).

Keza aynı müellif “âsarı bakiye,,de şunları kaydediyor:

“Pişdadiye ve belhi vetan ittihaz itmiş olan kiyanıye kesraları, güneş ile ayı yıldızları ve külliyyatı anasırı [bu terkipten bütün anasırı manasını çıkarmak veya anasırın müşahhas olanlarını değil küllî olan mefhumlarını manasını anlamak ta mümkündür. Kelimenin doğru manası ikincisidir. Lâkin kitabın muhtelif yerlerindeki malumattan ve ibarnin siyakında birinci anlayışı kabul etmek icap eder ki bu taktirde bu fıkralardan pişdadiyan sülâlesi ve kısmen kiyanîyan sülalesi zamanında İranda tam manasila şamanlığın hüküm sürdüğü anlaşılır] takdis ederler. ve Beştasefin hükûmetinden otuz sene geçtiği sıralarda Zerdüşün zuhuruna kadar bunlara taparlarlardı (s. 204).

Birutinın burada ifade etmek istediği fikir mecusilerin bayramlarına dair olan bahiste daha sarihtir:

Diyor ki en kadim Mecusiler Zerdüşün zuhurundan evvel olanlardır. Artık bunlardan, Zerdüşün getirmiş olduğu dine salık olmayan halis ve lekesizleri bulunamaz. Belki bunlarda Zerdüşün kavminden yahut Şemeniyedendirler[1].

Lakin bunlar birtakım kadim şeylerden bahsederler ve bunları kendi dinlerine nisbet ederler. Halbuki bu kadim şeyler Şamanlığın esaslarından [Nevamisinden] ve haranilerin kadimlerinden alınmışlardır [S 318].

[1] Kitapta Şemeniye yerine şemsiye yazılmıştır. Yanlıştır. Çünkü şemsiye diye bir mezhep ve din ismi olmadığı gibi burada şemsiyenin münasebeti de yoktur. Güneşe tapanların her yerde ayrı isimleri vardır. Umumî olarak bunlara şemsiye değil Abedei şems derler ki burada bahsolunanlar onlar değildir. Nitekim aynı mevzua dair olan bahis aynı eserde [s. 204] de tekrar edilmiş ve orada doğru olarak Şemeniye denilmiştir .

Babil padişahları olan Kiyanîler ehli mağrip (Avrupalılar) indinde Geldaniler diye maruftur. Fakat Geldanîler, Kiyanî değildirler. Kiyanîlerin babildeki valileridirler. Zira Kiyaniler Belhde otururlardı. Iraka geldikleri zaman garp-lılar evvelce bunların valilerine Geldanî demeği âdet ettikleri gibi bunlarada Geldaniler demeği âdet ettiler. (s.78)

Birunî Ayni eserde Peygamberlik iddia edenlerin tarihine tahsis ettiği sahifalarde şunları da kaydediyor.

Hakikî Peygamberlerle kadim meşhur hükümdarlardan bahsettiğimiz eski tarihlerde o kadar Peygamberlik iddia edenler tarih sahasına çıkmışlardır ki bunların tadadı ve vukuatının naklı bu kitaba sığmaz. Bunlardan bazıları kendilerine hiç bir tabi temin etmeden helâk olup gitmiş ve yalnız ismi kalmıştır.

Diğer bir kısmı ise ümmet vücade getirmişler ve bunların dinî esasları (nevamisi) ümmetlerinde devam etmiştir.

Bunların başında “Buzasf,, ı görüyoruz. Bu adam Tahmuresin hükümetinden birkaç sene geçtikten sonra Hint toprağında çıkararak Fürsçe bir kitap getirmiş ve halkı sabîlerin dinine davet etmiştir, Buna çok kimseler tâbi oldular. (s. 204)

Müellif diğer bir yerde diyor ki sabî dini Tahmuresin günlerinde çıkmıştır. Cemşid hükümdar olduğu zaman bu dini tecdit etti ve ötedenberi mukaddes tanılan (Nevruz) gününü büyük bayram ittihaz etti (s. 216).

Bu sabîlerin bakayası Harrandadırlar. Bulundukları mevkiin ismine nispetle Harranîler diye anılırlar. Bunlar Nasrani olan İbni İshakı kindinin nakline göre insan kurban etmekle marufdurlar. Lâkin bizim bildiğimiz şey bunların Allahı tevhit ve kabayıhten tenzih ve Allahı tarîf olunmaz, görülmez, zulmetmez gibi selp sıfatlarla tavsif etmeleridir. Esmâi hüsnâ ile tavsif etmeleri mecazîdir, zira bunlara göre hakikatte Allahın sıfatları yoktur. Bunlar kâinatın tedbirini felege ve ecrâmına nisbet ederler. Bunların hayatı, nutku,

sem'i, basarî olduğuna kanidirler ve nurları takdis ederler. Ay ve güneş ve sair yıldızlar namına putları ve heykelleri vardır. putlara kurban keserler. bunların birçok Peygamberleri vardır. Ekserisi Yunan feylesoflarıdır. Hurmüs, Ağazimon, valis'i fisağors, baba (bu isim caliqi dikkat olmağla beraber muhtaçı tetkiktir.) ve Eflâtunun dedesi suvar (solon olacak) bu Peygamberlerdendir. Tevratta uhnuh diye zikrolunan Hürmüs bazan İdris namını alır. Bazı müellifler de Hürmüs, Buzasefdir diyorlar.

“Harranîlerin hâkikatte sabi olmayup kitaplarda Hani-
fler ve vesenîler diye anılanlardan ibaret olduklarını söy-
liyenler de vardır. Zira sabilik “güreş,, ve Ertahşest,, [1]
zamanlarında Beyti mukaddes civarına yayılan Sıbitler
cümlesinden Babilde kalan haleflerdir. Bunlar Mecusi din-
lerine meylederek Buhtunasarın dinine sapmışlar. (saby
etmişler[2]) ve Şamdaki Samiriler gibi Yahudilik ile Mecusi-
likten mümteziç bir dine salık olmuşlardır. [S 206]

Asârı bakiyede diğer bir mahalde yazıldığına göre bun-
lar Buhtunnasarın beyti mukadaesten naklettiği Babil esir-
lerinin halefleridirler. Bunlar Babilde araziye mutasarrıf ol-

[1] Güreş, Geldanî hükümdarlarından Beytimukaddesi binaeden zattır. Dokuz sene padişahlık etmiş ve Mecestî de birinci buhtünnasardan başlıyan mebdei tarihe nazaren [218 = Rih] senesine kadar hükümran olmuştur. Ertahşest aynı hükümdarlardan kırk üç sene hüküm sürmüş ve [şeku= 326] senesine kadar hükümran olmuştur. [asârı barkıye de s. 80-101 -deki malûmattan.]

[2] Ebureyhanı Biruni bu kelime ile sabilik tabirinin menşeyini göstermek istemiştir. Diğer menbalarda da sabi kelimesine aynı mana verilmektedir. Ebureyhan bu hususta diğer bir rivayet naklediyor. Semavî dinlere mensup olanların bazıları (Metuşalihi) n Lemekten maada Sabi isminde bir oğlu vardı. Sabiler buna mensupturlar. (S. 206) Lâkin ne bu ne evvelkisi kelimenin menşeyini izah edecek mahiyette değildir. Kelimenin hangi lisana ait olduğu ve dinin hangi millet içinde doğduğu tahkik edilmedikçe hükümler kıymetsizdir.

dukları ve o kıt'aya alıstıkları için Şama dönmeyi kendilerine hoş görmediler ve Babilde yerleştiler. Bunların dinlerinde merkez olacak bir yerleri yoktur. [1] Hepsi dağınık bir haldedirler. Aynı suretle dinde vahy, ilham ve bunlara benzeyen şeyler gibi sabit ve muayyen esaslara da istinat etmezler, bu hususta da ittifakları yoktur. Bu unvan yani sabilik bazen Yunanlı Rumların tanassurundan sonra bunların kadim dinlerinin Harranda kalan bakayasına da veriliyor.

Fakat Harranîlik unvanı, her ne kadar bunlara iki yüz yirmi senesinde Abbasiler zamanında [2] cizye ve zimmilik meselesindendolayı sabilik namı verilmişse de; diğer adlardan daha meşhurdur. Halbuki bunlara sabî namı verilmezden evvel Hünefa, veseniye ve Harraniye adları verilirdi (s.318)

Ebu Reyhanın bu eseri dinlerin tetkikine tahsis edilmiş olmadığı için burada verdiği malumat umumî hatlara ve dinlerin birbirile münasebetlerine dairdir. O, muhtelif dinlerin şu veya bu memlekete göre aldığı atları ve her memlekette bu dinlere giren hususiyetleri ve teferrüatı ve zaman itibarile bir dinin geçirdiği tahavvülleri nazarı dikkate almıyor. Bu sebepledirki verdiği malumat içinde Budîlik ile sabilik arasında fark görmiyor. Harranileri hem sabiligin devamı hem de kadim Avrupa putperestliğinin bakiyesi addediyor, hem de bunları haniflerle birleştiriyor. Ve bunların hepsinin sabilikten çıktığını gösteriyor.

[1] Bir din için en büyük meziyyet de budur, İsa din vazii olduğu halde nesil bırakmaması din için büyük bir mazhariyet iken papalar derhal İsanın yerine geçmişler ve insanların başına bela olmuşlardır. Müslümanlıkta on iki imam fikri, Musevilikte lavilolular aynı şeydir. Umumiyetle bunlar dinlerin safiyetini ihlâl ve mahiyetini tebdil etmişlerdir. Ebureyhan bu tesir altında sabiliği tenkit etmek istiyor gibidir. Aynı zamanda sabiliğin bu mahiyette oluşu onun şamanlıktan istihale etmiş veya isim değiştirmiş bir din olduğunu göstermektedir.

[2] İbnî Nedimin Fihristinde Memunun Harrandan geçerken bunlara karşı muamelesi ve nihayet Harranîlerin Sabî ismini takınmalarının sebebi mufassalan anlatılmaktadır. (S. 320)

Sonra sabiliğin Mecusilikten ve Mecusiliğin Sabilikten bazı parçalar aldıklarını kaydediyor, Bütün dinlerin en kadimleri olan bu iki dinin de Şamanlıktan eski akide ve âdetler (Nevamis) aldıklarını izah ediyor ve Bütün dinlerin mevcudiyetinden evvel insanların Şamanlık dininde olduğunu tasrih ediyor.

Bu naklettığımız malumat haricinde eserin içine serpilmiş fikirlerden şamanlığın diğer dinlere ne suretle tesir icra ettiğini ve diğer dinlerin şamanlıktan ne suretle çıktığını anlamak da kabildir. Diyor ki beyti mukaddes tahrip eden Buhtunnasar, merkez hükûmeti belh olan (Keylehrasep)ın Irak valisi idi.

Demek ki bu devirde Belih civarı Iraktan daha müterakki idi. Ve Orta Asya ile daimî münasebat mevcuttu. Keza Buhtunnasardan dört yüz sene evvel de Türk hakanı "tür,, Irakı istilâ etmişti. [S. 104] ve bunlar şamanlık tesirinin Orta Asyadan ne tarikle ve nerelere kadar geldiğini göstermek itibarile ehemmiyeti haizdir.

İslâm muhitinde menba vazifesini gören ilmî eserlerde Ebureyhanın verdiği malûmatı teyit eden diğer beyanata müsadif oluyoruz. fakat Onlarda bu dinler hakkında verilen malûmat daha karışıktır.

İbni Nedim Geldanilerin harnanî ve senevî olmak üzere iki dinleri olduğunu harnaniler sabe diye tanındıklarını, senevî dinler ise mani — (mennaniyye), deysanî, merkunî gibi bir çok kısımlar ayrıldığını kaydediyor. Harunireşidin kölesi Ahmet bin Abdüsselâmin haniflere sabii İbrahimiye dediğini naklediyor. [S 22]

Kitabülbedi' vettarih müellifi "Ebu zeydi Belhi,, seneviye dinleri arasında şunları da kaydetmektedir: Mahanîler, Şemenîye, Kiyaniye, Sabie, Berahimenin ve Mecusun birçokları ve hulâsa iki asla veya daha ziyadesine kail olanlar,

Allak ile beraber bir kadimin bulunduğunu kabul edenler, hattâ çüsse, cevher ve feza kabul edenler hepsi seneviyendirdirler.

İbni Deysan, İbni Şakir, İbni Ebil'avca, Babeki Hurremi bunların Peygamberleridir. Cemşit, Kiyumers, Efridun, Zerdüşť ise Mecusilerin Peygamberleridir. Aranî, Ağazimon, Hurmus, Solon, Harranîlerin Peygamberleridir [Cilt3 S. 7]

Dinler ve mezhepler tarihine dair mufasssal bir eser vücuda getire "İbni Hazm,, ise şu mutalâatı yürütmektedir: Şemeniler, Budasefin Peygamberliğini kabul ederler. Mecusiler Zerdüşťü tastik eder diğerlerini ve benî İsrail Peygamberlerini red ederler. Sabîler, İdris ve saire Peygamberlerini kabul ederler. İbrahimi ve ahfadını inkâr ederler. Maniler, İsa ile Zerdüşťü kabul ederler. Musayı red ederler.

Mecusilerin yirmi üç hurbuzleri gelmiştir. Her hürbüzün bir kitabı (sifri) vardı. Fakat bu kitapları kamilen İskender İranı istilâ ettiği zaman yaktı [Cilt 1 S.102].

İbni Hazm bundan başka Hazreti Ali ile hüzeyfenin Mecusileri ehli kitap olarak kabul ettiklerini kayıt ediyorki bu suretle Alinin bütün Mecusi peygamberlerinin ve bilhassa zerdüşťün hak peygamber olduklarını kabul ettiği anlaşıyor. [Cilt 1 S. 114]

Bu karışıklıklar, diğer eserlerde daha müziçtir. Fahreddini Razi, tefsiri kebirde Sabilikten bahsederken diyor ki meşhur müfessirlerden Mücahit, bunların Mecusi ve Yehut taifesinden olduğuna, kutade ise meleklerle tapup güneşe namaz kıldıklarına, diğer bazı müfessirler ise yıldızlara tapıklarına kaildirler [Cilt 1 S. 549 İstaubul tabı]

Ebüssuut ise Sabiligin Nuh dini addedildiğini ilâve etmektedir. Keza Ebüssuut, Mecusiliği izah ederken bazı alimlerin bunların ateşe taptıklarını, diğer bazıları güneşe ve aya taptıklarını, bir kısmı Hıristiyanlardan itizal etmiş bir kavim olduklarını, diğer bir kısmı ise Hıristiyanlık ile Yahudilik dinlerinden birer parça alarak alemin nur ve zul-

metden ibaret iki aslı olduğuna inananlardan ibaret olduklarına kaildirler diyor. (Cilt 2 S 547 aynı tabı).

Edyan ve mezahibe dair klasik eserini yazmış olan şehristaniye gelince onun mutaleatı Ebureyhanın izahlarından çok farklı değildir.

Diyor ki Mecusiliğe diniekber ve milletiuzma denir. Zira İbrahim Halilden sonra Peygamberlerin daveti onun gibi umumî değildi. Hiç birinin milleti hanif gibi hükümdarlığı ve askerliği, kuvvet ve şevketi yoktu. Bütün Acem hükümdarları dini İbrahime ve her birinin zamanındaki ölkelerde yaşayan bütün halk hükümdarlarının dinine salık idiler.

İbrahim zamanında dinî] fırkalar, iki sınıftan ibaretti. Bunların biri sabilik diğeri hanifliktir. Sabiler Allahı tanımak ve onun emirlerine muti olmak için ruhani bir mutavassıta ihtiyaç olduğu fikrindedirler. Eğer siz kendiniz gibi bir insana itaat ederseniz husrandasınız derler.

Hanifler ise Allahı tanımak ve ona itaat etmek için insan cinsinden bir mutavassıta muhtacız derler.

Sabilerin “Ruhaniler,, fikri, ruhanilerin heykelleri olan yedi seyyare ve bazı sabitelere tapmak şeklini intaç etti. Nücumperestlik ile putperestliğin her ikisi sabilerin açtığı bu cereyandan doğmuşlardır. İbrahim her iki mezheple mücadele etti ve hanifliği müdafaaya memur oldu. Bu suretle milleti uzma ve şeriatı kübra olan hanifliği kararlaştırdı ve onun evlâdından olan Peygamberler ve bilhassa Hazreti Muhammet bu hususta en yüksek dereceye vardı [S 180 hülâsa].

Görülüyor ki burada şehristanî eski sabilik ile kadim mecusiliği ve dini hanifi aynı şey addetmektedir. Ona göre senevilik sonradan Mecusi namını almıştır. [S 181] Sabilik ise ruhanilere itikattan esnam ve heyakile ibadet

sistemine tenezzül edince bozulmuş ve putperestliğe mün-
cer olmuş oluyor. [1]

Ebu Reyhanı Birününin ve Abdülkerimi şehristaninin ifa-
delerinde ızdırıp bulunduğu inkâr edilemez. İşte bu gibi müte-
hassısların bahisleri bu suretle işkâl etmeleri diğer müellif-
leri büsbütün şaşırtmış ve gördüğümüz gibi mutalâaların
birbirini tutmaz bir hale gelmesine sebep olmuştur.

Halbuki bu iki alimin sözlerindeki ızdırıp bizi bir haki-
kati tarihiyenin idrakına sevk etmektedir. Mutahassıslar iyi
bir müşahedeci gözile ve tam manasile vaziyeti kavramışlar
ve bu dinlerin muahhar devirlerdeki ayrılıklarına rağmen
menşe'de ve esaslarda birleştiklerini görmüşlerdir. Yalnız bu
dinlerin tarihi seyri içindeki tavurlarını ve merhalelerini
nazarı dikkate almamışlardır ki esasen bu cihet nazarı dik-
kate alınsaydı bütün bir birine karışmış gözüken dinlerin
aralarındaki zaman ve mekân farkları ve tarakki hatveleri
derhal görünecekti.

Filhakika Ebu Reyhan tasrih ediyorki ilk din Şamanlıktır.
Bunda ister totem denilsin, ister tüs veya ongun denilsin
ister vesen veya sanem denilsin onun nazarında putperest-
lik vardır. Bu din yine Ebu Reyhanın tasrihile görülüyorki
daha ilk devirlerde Çine, Hinde, Aksayı şarka, Horasana,
ve cenuba yayılıyor. İşte İslâm menbalarının sümeniye
veya Şemeniye diye Çinde, Hintte Horasanda mevcudiyetini
söyledikleri din budur.

Sonra bu dinde bir tarakki hatvesi gözüküyor. Bu de-
virde tabiat eşyası, bilhassa su ve ateş takdis ediliyor.
Şamanlık bu mahiyeti iktisap edince İran da ismini değiş-

[1] Mevzuumuzu alâkadar eden kısım haricinde diğer fikilerin ten-
kidi ayrı meseledir. Yoksa putperestlik, sabiliğin neticesi değil belki
mebdeidir.

Keza burada yazılan tabirler/ve isimler, asıllarında görüldüğü gi-
bi aynen yazılmıştır. Halbuki bunların çoğu bugünkü ilim lisanında
değişmiştir. Budaya, Buzasef Buhtunnaşıra Buhtunnassar denilmesi bu
nevidendir.

tiriyor, Mecusilik, ve Hint hududunda dini muğ namini alıyor.

Sonra diğer bir merhale kat ediliyor. Semavî mabutlar fikri doğuyor. Güneş ve ecram takdis ediliyor. Bu devirde Şamanlığın istilâ hudutları Irak ve Suryeyi de geçiyor. İşte Sabilik unvanı bu devrin mahsulü olmak gerektir.

Bu dinlerin muhtevasını tahlil ediniz. Mecusiliğin evvelkinden daha mürekkep, Saibiliğin ise Mecusilikten daha mudıl olduğunu derhal anlarsınız. Şuhalde daha muahhar bir devrin mahsulü olduğunda şüphe yoktur. Halbuki müşterek noktalar gözden kaçamayacak derecede vazihtir. Demek ki muahhar olan mukaddem olanın talîsi ve eseridir. Fakat bu devirleri ortadan kadırınız. Bunlar karma karışık bir hal alırlar.

Mecusilik ve Sabilik şamanlığın devirlere göre inkişafının bazı mıntakalarda aldığı hususî isimler mahiyetinde görünmektedir. Bu devirler ve mıntakalar nazarı dikkate alınmayınca bunlar hem birbirinin aynı, hem değişik atlar altında gayri şeyler olduğu zannedilir. İşte ıztırabın sebebi budur.

Biruninin, Budasef, halki Sabiliğe davet etti demesi, Haniflik ile veseniliği yan yana zikretmesi, şehristaninin Mecusiliği dini İbrahim addetmesi devirlerin nazarı dikkata alınmamasında mütevellit bir şeydir. Yoksa verilen malumatın esaslarında hata bulunduğundan veya tahkiksiz olarak kapalı gözle yazıldığından değildir.

Bu telâkkinin bir dereceye kadar dindarlık tesiri altında tekevvun etmiş olduğu gizlenemez. Zira dinleri bir menşee irca etmek din salıklerinin mutadıdır. Bütün dinlerin müminleri dinlerin başlangıcını bir mebdée (Adem Aleyhisselâma) raptederler. Ebureyhanın tuttuğu yol ise bütün dinlerin mevcudiyetinden evvel şamanlığı vazetmeğe ve diğer dinleri ondan üretmeye varıyor, usul her ikisinde aynıdır. Lâkin en muahhar devirde dahî dinlerin menşei hakkında

tetkikatta bulunan âlimler totemizmi, animizmi veya natürizmi başa koymuyorlar mı?

Netice olarak şu anlaşılıyor ki Ebureyhanın tuttuğu yol tarihî hakikata yabancı ve ilmî usule aykırı bir hattı hareket değildir. Bütün dinlerin kaynaşdığı bir devirde bu kaynak merkezlerini dolaşarak eserini yazmış olan bu müşahedeci her halde bugünkü menbalardan, vesikalardan ve mahallî mevattan daha bir çok kıymetlilerine malik idi. Bu ise onun mutalealarının ehemmiyetini bir kat daha artırmakta ve şemeniye hakkındaki beyanatı şamanlığın diğer dinler muvacehesinde vaziyetini ve onlar arasında mevkiini daha vuzuh ile göstermektedir.

Y. Ziya
